

La frontera, un observatori privilegiat de les llengües

Narcís Iglesias, Universitat de Girona

Per començar la meua intervenció, proposo un petit viatge en l'espai i el temps. Ens situem en dos pobles molt propers entre ells, separats per només 16 km: la Jonquera, a la part sud de la frontera (a Espanya), i el Voló, el primer poble a la part nord (a França). Us proposo fer un viatge en el temps i situar-nos amb una carta, de les que s'enviaven a principis del segle XX. La idea és veure com funcionava la comunicació entre una banda i l'altra de la frontera a partir d'aquesta missiva imaginada que es podia enviar des del Voló cap a la Jonquera o a la inversa.

Els catalanistes de fa cent anys denunciaven que es posaven molt nerviosos quan havien d'enviar una carta d'una banda a l'altra de la frontera perquè el temps del correu (*de la poste*), era molt particular. Imaginem-nos que la carta surt del Voló: tal com estava organitzat el sistema de correu, aquesta missiva anava directament cap a la capital, París; de París anava molt ràpidament cap a Madrid, una altra capital; i, finalment, de Madrid, també ràpidament, arribava a la Jonquera. És a dir, que aquests dos pobles situats a 16 km de distància, per comunicar-se per carta fa cent anys calia que el document fes un recorregut aproximat de 2.700 km.

Podríem pensar que aquests problemes de comunicació que no tenen cap fonament ni cap racionalitat formen part d'una altra època, que ara funciona d'una altra manera però, per desgràcia, actualment trobem altres exemples de comunicacions d'àmbit pràcticament local transfrontereres en què aquestes marrades cap a les capitals polítiques encara existeixen. Per exemple, si consultem l'oferta d'un viatge en tren (exceptuant els trens d'alta velocitat, TGV) de Girona a Perpinyà, dues ciutats que tenen una distància aproximada menor a cent quilòmetres, veiem que necessitem al voltant de dues hores. La raó fonamental és que Cervera, aquesta estació que se situa just al cim de la frontera de la Marenda, té una espera que dona un petit suplement perquè tinguem temps de tota mena de distraccions i d'ocis. A tall de broma podríem pensar que Cervera és el lloc ideal pensat per Wittgenstein, que deia que "el millor lloc per solucionar problemes filosòfics són les estacions de tren". Nosaltres podríem proposar l'estació de Cervera, doncs, com el centre neuràlgic per a la reflexió.

Però podríem decidir que no hem de ser tan meticulosos ni perepunyetes i el que podríem fer és agafar simplement el TGV. Si prenem aquesta decisió i mirem com estan organitzades les comunicacions de tren actuals veurem que tenen una rara (i infeliç) coincidència amb els mapes de trens de fa cent cinquanta anys, els primers mapes de trens que es van elaborar a Espanya. Tenen la característica que estan organitzats a partir d'un centre (la capital política) que connecta amb moltes capitals de província. Aquest mapa de 1855 gairebé és un calc del mapa que tenim avui del TGV que ens ofereix l'empresa pública espanyola que gestiona aquestes infraestructures (Administrador d'Infraestructures Ferroviàries, ADIF).

Ens podríem preguntar com és que l'arc mediterrani (que té una continuïtat cultural, econòmica i lingüística, almenys en part) no està articulat per aquest sistema de

comunicació ferroviari. La resposta la podem trobar en aquest sistema radial de les infraestructures en el sistema radial de les infraestructures de tots dos estats, l'espanyol i el francès. Germà Bel, professor de la Universitat de Barcelona i expert en gestió de les infraestructures, ha mostrat que el mapa de comunicacions d'Espanya és un calc del francès (d'aquí el títol del seu llibre *Espanya, capital París. Tots els camins porten a Madrid* (Barcelona: Edicions La Campana, 2011). Per tant, són exemples clars d'estats concebuts des d'un centre polític. Fins i tot podríem parlar de projectes ideològics, perquè podríem qüestionar com és possible que l'eix mediterrani, que té tants fluxos econòmics, culturals i demogràfics no estiguin previstos ni articulats en aquestes xarxes de comunicació.

M'agrada molt pensar en la reflexió sobre la frontera de Will Kymlicka, un teòric del liberalisme polític de les democràcies liberals actuals que ha reflexionat molt sobre les societats multiculturals i els estats multinacionals. Kymlicka té un assaig que porta per títol *Fronteras territoriales* (Madrid: Minima Trotta, 2006) en el qual fa un seguit de consideracions sobre què representa la frontera. Un dels aspectes que senyala és que, tot i que a vegades ens fa l'efecte que les fronteres polítiques són elements naturals, de manera que ni les veiem, en realitat des d'una perspectiva històrica, les fronteres actuals d'Europa moltes vegades són fruit de guerres i d'expansions vinculades al colonialisme (o compres i vendes de territoris, si pensem en altres continents). Aquesta consideració de Kymlicka ens situa davant la pista que els estats-nació estan construïts sobre la base de convencions, arbitrietats i –sovint– injustícies.

Més enllà de la frontera política, però, podem trobar coincidències i divergències en l'àmbit local transfronterer en què ens situàvem a l'inici: l'eix el Voló-la Jonquera, com a primer o últim poble (segons com ens ho mirem), d'Espanya i França.

En primer lloc, fixem-nos en la llengua catalana, la llengua històrica que ha comunicat sempre pobles com El Voló o la Jonquera. Com de tantes altres llengües europees, se'n van estudiar les fronteres –els límits lingüístics–, fa una mica més de cent anys, just en el moment en què les cartes, per fer aquestes trajectòries locals havien de fer aquell recorregut entre divertit i deplorable que veïem a l'inici. El que observem és que a la part nord la frontera lingüística que per primera vegada es va traçar per un lingüista fa més de cent anys (i que després s'ha anat reproduint i afinant des dels estudis de la dialectologia, per exemple) no coincideix exactament amb la frontera política; de fet, podríem dir que no hi coincideix gens, ni en el cas del català ni en els casos d'altres llengües europees. És a dir, les fronteres lingüístiques no estan sobreposades a les fronteres administratives.

Pel que fa a les fronteres culturals, també ens podríem plantejar fins a quin punt coincideixen amb les fronteres de les llengües o amb altres classes de fronteres. Per exemple, podem pensar en les fronteres culturals a partir d'un exemple de Joan-Daniel Bezsonoff (un escriptor nord-català, de Perpinyà), que es preguntava com podem saber qui són els catalans del nord (és a dir, els que són ciutadans de França) i qui són els catalans del sud (és a dir, els ciutadans d'Espanya). És molt simple: n'hi ha prou si a aquests darrers els fem una pregunta del tipus: “Heu vist mai alguna pel·lícula de Jean Gabin o Pierre Fresnay?”. Es tracta de dos actors de cinema i teatre que a França, de

manera general, són molt coneguts, però al Principat de Catalunya probablement hauríem d'anar a buscar cinèfils d'art i assaig perquè ens informessin sobre aquests mites culturals i cinematogràfics compartits de manera molt general a França. La pregunta de Joan-Daniel Bezsonoff ens està indicant que hi ha altres fronteres (no només polítiques) que ens separen, en el sentit que tenim referents culturals que no són compartits, malgrat que la llengua ens agermani. És clar que la pregunta es podria fer a la inversa, i demanar als nord-catalans què en pensen de *Torrente, el brazo tonto de la ley*. Molt probablement molts d'ells no sabrien de què els parlem (i si algun lector ha somrigut, de ben segur que és del sud de la frontera).

Un gran escriptor nord català, Josep-Sebastià Pons, d'Illa, deia que als catalans del nord i als catalans del sud ens uneix la llengua però ens separa l'educació i el gust. Per tant, podríem dir que hi ha una frontera de referents culturals que no són compartits. En aquest sentit m'agrada molt el llibre *Identitat* (València: Publicacions de la Universitat de València, 2005) de Zygmunt Bauman, un sociòleg i filòsof conegut per la seva teoria de la modernitat líquida (modernitat que, per tant, traspasa les fronteres i que marca les porositats entre les societats actuals i postmodernes). En aquest llibre fa la distinció entre les "comunitats de vida" i les "comunitats d'idees". Des d'aquest punt de vista, la Catalunya Nord i el Principat històricament hem estat històricament una comunitat de vida, perquè durant segles hi ha hagut intercanvis de tota mena. Des d'aquest punt de vista, mirant la nostra història més llunyana i més propera, el Pirineu –aquest referent geogràfic que suposadament és la frontera política– no ha estat mai una barrera sinó que sempre ha estat un lloc de pas, d'intercanvi i de comunicació (no només de comunitats locals).

Si ens centrem en l'actualitat, ens podem plantejar fins a quin punt hem deixat de ser una comunitat de vida i fins a quin punt, en termes de llengua, som una comunitat bàsicament d'idees, és a dir, d'un imaginari que, amb un substrat més o menys difús, podem compartir. Si mirem les realitats lingüístiques i socials d'una banda i de l'altra de la frontera observarem que hi ha moltes diferències, però que també hi ha alguna coincidència. Sobre el català a la Catalunya Nord, sabem que la transmissió familiar del català es va trencar de manera general després de la Segona Guerra Mundial i que fruit d'aquest trencament tan general l'ús social de la llengua és molt baix (podríem dir que testimonial, gairebé agonitzant). Les xifres que tenim indiquen aproximadament un 5 % de vitalitat social. En contraposició amb això, hi ha una majoria molt important, molt sòlida, que es declara molt favorable a una presència de la llengua molt superior a la que té avui, per exemple, en el món de l'ensenyament. El 76,1% de la població nord-catalana es declara molt favorable a un ensenyament bilingüe català-francès; i, fins i tot hi ha una majoria molt rotunda –gairebé a la búlgara– d'un 85% que es mostra favorable a una televisió local en català en un mercat comunicatiu fins ara absolutament monopolitzat pel francès.

A la Catalunya Nord podem parlar d'una situació agonitzant pel que fa a l'ús de la llengua catalana, però en contrapartida, podem parlar d'un desig majoritari de més presència de la llengua, de més competència en català dels ciutadans de la Catalunya Nord. Aquesta realitat contrasta en alguns aspectes amb la de l'altra banda de la frontera: per exemple, al Principat la transmissió familiar és, de moment, mantinguda de manera molt

general i fins i tot ha arribat a guanyar parlants històricament, tot i que també trobem tendències negatives que són una mica alarmants. Per exemple, en deu o quinze anys el català ha baixat com a llengua d'ús habitual d'una manera significativa i també com a llengua inicial de molts catalans. En els darrers deu-quinze anys ha baixat deu punts, que significa d'un 40 % a un 30 % . En contrapartida, aquesta ambivalència es manifesta a la Catalunya Sud en altres aspectes. Així, a la pregunta de l'Enquesta d'Usos Lingüístics del 2018 sobre les llengües que a un li agradaria parlar en el futur, independentment de quin sigui l'ús de la llengua habitual o inicial, veiem que hi ha una majoria important (40 %) que té el català al cap o, com a mínim, també té el català al cap. La xifra, però, esperançadora i positiva té a veure amb els ciutadans que no han nascut a Catalunya (que actualment representen un 20 % de la població total): hi ha una tendència ascendent durant aquests últims anys, ja que una majoria molt significativa (68%) manifesta un interès per aprendre o millorar els coneixements de la llengua catalana. Per tant, des d'aquest punt de vista, podríem dir que al Principat també es manifesta aquest desig de conèixer i parlar la llengua que veiem a la Catalunya Nord, tot i que amb uns paràmetres socials diferents.

Abans hem fet la broma de si Cervera podria ser la capital mundial de la reflexió filosòfica a partir de l'afirmació de Wittgenstein que deia que les estacions de tren són un lloc ideal per resoldre problemes filosòfics. Més enllà d'aquestes qüestions abstractes o de pensament, la pregunta que voldria plantejar és si els territoris de frontera, com Catalunya (i podríem pensar en altres exemples) poden ser un bon lloc per promoure les llengües. Cal veure com es poden promoure les relacions transfrontereres, que sabem que són una manera molt eficaç d'activar la capacitat i l'ús de la llengua. En aquest sentit, el cas de la Catalunya Nord n'és un exemple eloqüent, ja que si bé el català hi és una llengua agonitzant (amb prou feines el 5% de la població que la té com a llengua habitual), de cop i volta aquest ús repunta de manera molt important quan els ciutadans de la Catalunya Nord creuen la frontera cap al Principat. En aquest context utilitzen en major proporció el català (en un 35% dels casos) i, per tant, quan hi ha l'oportunitat de practicar la llengua, sembla que es manifesta d'una manera significativa.